

Andere criteria voor het inleidende vak ‘Moderne Filosofie’

Doordat ik de afgelopen jaren allerlei varianten van het vak “Geschiedenis van de Moderne Filosofie” (ruwweg 1500-1900) moest geven, heb ik me doorlopend bezig moeten houden met de criteria op grond waarvan ik mijn materialen moest kiezen. Welke filosofen moesten er per se in en hoe kon ik die op een begrijpelijke manier aan elkaar knopen in een beperkte hoeveelheid onderwijstijd?

Om dat grondig aan te pakken heb ik toen een Comenius Fellowship aangevraagd voor de herziening van de inhoud en methode van mijn inleidende vak “Moderne Filosofie” aan de VU. Waarom vond ik dit nodig? Welke rol speelt de canon hierin, en wat zijn de mogelijke uitkomsten voor het filosofieonderwijs op alle niveaus?

De canon lijkt een overzichtelijk verhaal te bieden om op terug te vallen: de moderne tijd begint met de renaissance en de wetenschappelijke revolutie. Daarna de strijd

tussen rationalisten en empiristen die door Kant wordt opgelost. Dan bevat de rest van de 19de eeuw vooral reacties op Kant en het Duitse Idealisme, en dan komen we al de grondleggers van de analytische en continentale stromingen tegen. Klaar. Een duidelijke selectie en een duidelijk verhaal. Niets mis mee, toch? Zijn dit soms niet de “beste” filosofen, de meest bekende en invloedrijke?

Verzuiling in de geschiedenis van de filosofie

Het probleem is niet zozeer wie er wel in zit, maar vooral wie er niet in zit en waarom. Laten we beginnen met de Europese traditie zelf. Door de lenzen van rationalisme en empirisme delen we de vroegmoderne filosofen uitsluitend in naar hun epistemologie. Als we een andere vraag zouden stellen, zoals: “is materie een substantie?” (Descartes & Locke: Ja! Berkeley & Leibniz: Nee!) of: “bestaat causaliteit?” (Hume: Nee! Leibniz: Ja!) zouden we andere

Carlo Ierna heeft filosofie gestudeerd aan de Universiteit Utrecht (1998-2002) en is gepromoveerd aan de Katholieke Universiteit Leuven (2004-2009). Sinds kort is hij Universitair Docent aan de Vrije Universiteit Amsterdam en Onderzoeker aan de Radboud Universiteit. Naast de hervorming van het vak Moderne Filosofie doet hij onderzoek naar de School van Brentano en de verbanden tussen de geschiedenis van de filosofie, psychologie, en kunstmatige intelligentie.

“De canon is niet representatief voor de historische feiten en kan dus geen leidraad meer zijn.”

scheidslijnen trekken, waar rationalisten en empiristen vrolijk zij aan zij staan. Andere auteurs laten zich niet zo makkelijk indelen (Bruno? Conway? Reid?), de scholastiek en het Aristotelisme overleven alle moderne innovaties (Campanella, Suarez, Trendelenburg), en er zijn talrijke filosofen buiten Frankrijk, Duitsland, en Engeland (Vico, Comenius, Jonston, etc.). Ik kreeg het gevoel dat het verhaal dat ik voor mijn studenten ophing niet helemaal eerlijk was. Trokken we niet eerst de verhaallijn en zochten we dan pas de punten erbij? Vrijwel alle historische overzichtswerken volgen echter ongeveer deze verhaallijn.

Tegelijkertijd vielen mij boeken op die volstrekt daarvan losstaande, parallelle verhalen vertelden: geschiedenissen van vrouwelijke filosofen, van Chinese en Indische filosofen, etc. Het leek wel alsof de geschiedenis van de filosofie verzuilde: iedereen had zijn eigen geschiedenis, in hermetisch gesloten silo's die niet met elkaar communiceerden. Dit kon niet kloppen: al die mannelijke en vrouwelijke filosofen leefden tenslotte zij aan zij; al sinds de Romeinen waren er contacten en handel tussen Europa, China, Afrika, enz. Al die zuilen waren wel degelijk communicerende vaten. De feitelijke geschiedenis moet dus altijd al diverser zijn geweest, maar zo vertelde niemand het verhaal. Vooral hier in Europa werd onze geschiedenis als dé geschiedenis verkocht. Terwijl de onderwijsopdracht van mijn vak goed beschouwd

niet “Europese” of “mannelijke” filosofie is, maar “moderne filosofie”: overal en door iedereen, inclusief niet-Europese en niet-mannelijke filosofen.

Omgekeerde chronologie

Om los te komen van het dominante verhaal, probeerde ik een ander perspectief in te nemen. Het doel was niet “sleep er diversiteit met de haren bij”, maar “corrigeer voor de genegeerde diversiteit”. Het traditionele verhaal beschrijft invloed en reactie: Descartes schreef iets, en toen weersprak Locke dat, en toen weerlegde Leibniz hem, en toen bouwde Kant daarop voort, en toen reageerden de Duitse Idealisten daarop, etc.. Zo lijkt de lijn al vast te staan. Maar wat als we dat omdraaien en van de effecten naar de oorzaken kijken? We lezen een tekst en verbazen ons: waarom zegt hij dat? Wij staan aan het einde van de keten: waarom niet vanuit het heden terugblikken en stapje voor stapje de geschiedenis in gaan? Misschien dat we dan andere dingen opmerken en bekende ijkpunten er anders uitzien. Allicht kunnen we ons dan beter verplaatsen in filosofen die, net als wij, alleen terug konden kijken en niets wisten over wie ze ooit zouden gaan beïnvloeden of wiens voorloper ze zouden blijken te zijn.

De omgekeerde chronologische volgorde heeft nog meer voordelen. Van “en toen, en toen” gaan we naar “Waarom?”, de nadruk ligt meer op verklaring. We zien dat effecten vaak vele oorzaken

(kunnen) hebben gehad. Van invloed switchen we naar receptie. Hoe kijken wij naar het verleden en hoe keken historische auteurs naar het verleden? Du Châtelet had minder invloed dan Kant, maar zeker niet een minder interessante receptie van Descartes, Leibniz, en Newton. Zo beseffen we duidelijker dat we niet alleen passieve ontvangers van invloeden zijn, maar dat wij door selectie en interpretatie ons verleden actief vormen. Het is dubbelop ónze geschiedenis: zij heeft ons gevormd en wij (als historici) hebben haar gevormd.

Eerdere canceling ongedaan maken

Invloed blijkt een buitengewoon dubieus criterium om een filosoof op te nemen in de canon. Invloed kan gekocht worden, door toeval ontstaan, door de juiste connecties, door macht, etc. Zo laten we onze canon afhangen van wat vroeger belangrijk werd geacht. Waarom zouden wij echter de vooroordelen van onze voorgangers overnemen? Waarom zouden het seksisme, racisme, eurocentrisme, etc. van 19de-eeuwse historici maatgevend moeten zijn voor ons? Wat de oudere generaties historici bij elkaar geraapt hebben als canon, kunnen en mogen wij in vraag stellen, in het licht van nieuwe ontdekkingen, uitgaves, vertalingen, interpretaties, etc.

Er is allicht niet zoveel mis met witte mannen qua witte mannen in de canon, maar wel met de canon als geheel als deze uitsluitend witte mannen bevat.

Als er, om ruimte te maken voor iets anders, een witte man uit zou moeten, dan is dat geen geval van “cancelen”, maar meer een geval van eerdere canceling ongedaan proberen te maken. We weten inmiddels dat er een heleboel (vooral niet-Europese en niet-mannelijke) auteurs en tradities met oneigenlijke argumenten buiten de canon zijn gehouden. Moeten we dat blijven bekrachtigen?

Oude criteria afschaffen

Ik verwacht niet dat we dat (in een inleidende overzichtscursus van een paar weken) zomaar eventjes weer goed kunnen maken. Wel kunnen we ons kritischer verhouden tot discriminerende geschiedschrijving en een kritische houding overdragen aan de volgende generatie. Daarom stel ik ook geen nieuwe, alternatieve canon voor, wat zou bijdragen aan de verzuiling, maar nieuwe criteria, of nog beter: stel ik voor oude criteria af te schaffen.

Beschouw de canon niet meer als normatief. Het is niet de verzameling “beste” filosofen en hoort dat ook niet te zijn. Een atlas bevat niet alleen de beste landen en een woordenboek niet alleen de beste woorden, zo hoort ook een overzicht van de geschiedenis van de filosofie niet alleen de beste filosofen te bevatten. De canon is niet representatief voor de historische feiten en kan dus geen leidraad meer zijn. Als we de canon kritisch in vraag willen kunnen stellen, mogen we de canon zelf niet als criterium gebruiken, dat zou een cirkelredenering zijn. Daarnaast kunnen we ook niet pretenderen een totaal neutraal, objectief perspectief te hebben.

Wij redeneren niet meer en niet minder uit ons *hic et nunc* dan Kant, maar we kennen onze eigen gesitueerdheid beter dan die van Kant.

Dan moeten daarbij niet de complexiteit van onze eigen tijd overschatten en die van het verleden onderschatten. Globalisering bestaat niet pas sinds mid jaren '90, bij gratie van het internet. Onderzese kabels verbonden toen al meer dan een eeuw alle continenten met elkaar. Vertalingen van Paulsens werken waren vrijwel onmiddellijk beschikbaar van Amerika tot China, waar ze invloed hadden op de pre-Marxistische Mao. Leibniz las boeken over logica uit Mexico en samenvattingen van Chinese filosofie. Historische filosofen putten allicht uit diversere bronnen dan wij soms aannemen.

De vaders van scholen en stromingen zijn meestal ook gewoon kinderen van hun tijd. Niet eenzame pioniers en helden, maar ook niet dwergen op de schouders van reuzen. Als dat al zo is, dan dwergen op de schouders van vele andere dwergen (v/m).

Praktijkoefening: verwijzingen analyseren

Aan de hand van deze oefening kunnen we kijken hoe auteurs op hun bronnen voortbouwen en zich tot de geschiedenis verhouden. Hoeveel geschiedenis hebben we nodig om een tekst te begrijpen?

- Neem een primaire tekst (uit de geschiedenis van de moderne filosofie) en kijk naar de verwijzingen in citaten en voetnoten. Deze wijzen

allemaal terug in de tijd. Hoe oud zijn de geciteerde werken? Wat is de oudste verwijzing?

- Zijn de verwijzingen positief of negatief? Is de auteur het eens met de geciteerde werken of worden ze bekritiseerd?
- Welke auteurs worden aangehaald? Zijn dat alleen grote canonieke auteurs?